

„ENYÉSZET ÉS FELTÁMADÁS” –
MEGJEGYZÉSEK A SZEGEDI NAGYÁRVÍZ TÖRTÉNETÉHEZ

REZÜMÉ

Az 1879-es szegedi nagyárvíz a város történetének legnagyobb tragédiája volt, az újjáépítés pedig a legfontosabb, kultikussá váló eseménye lett. 1879. március 12-én a várost elborító Tisza emberéleteket követelt, a lakosságot hónapokig egy katasztrófa sújtotta területen egzisztáló, túlélő tömeggé tette. Az „enyészet” és a „feltámadás” stációit a helyi és az országos sajtó fokozott figyelemmel követte, irodalmi szövegek, fényképek, festmények örökítették meg. A katasztrófa, ahogy annak reprezentációiból is látható, a kollektív emlékezetben olyan nullpontként rögzült, amely kialakította az újjászületett város kulturális identitását. A dolgozat a város „árvízi legendáinak” nyomába ered.

KULCSSZAVAK: Nagyárvíz, Szeged, mítoszok, legendák, helytörténet

ABSTRACT

„Decay and Resurrection” (Notes on the History of the Great Flood of Szeged)

The Great Flood of Szeged in 1879 was the greatest tragedy in the history of the city, and the rebuilding became the most significant event. On March 12, 1879 the water of River Tisza flooded almost the whole town fast, leaving no time for the inhabitants to save their lives and their goods. Only the oldest part of Szeged was located high enough to avoid the catastrophe. The huge destruction was immortalized by the press, by photographs, paintings, literary works. The disaster, its memories, narratives and consequences shaped considerably the cultural identity of the city. The paper deals with the local „flood legends” springing up after the events.

KEYWORDS: Great Flood, Rebuilding, Myths, Legends, Local History.

A szegedi nagyárvíz történetei a város mítoszának legfontosabb identifikáló anekdotái. Szalontai Csaba közelmúltban megjelent hiánypótló, geoarcheológiai és környezetregészeti szempontokat mintaszerűen érve-

nyesítő monográfiájának zárlatában az árvíz építészeti-, életmód-, és társadalomtörténeti cezúrájáról azt írja, hogy az általa addig ismert Szeged végérvényesen megsemmisült. A legnagyobb pusztítás örökre eltörölte az ősi várost, ám ez az utolsó traumatikus esemény egyben újjászületés, Szeged második életének születésnapja is.¹

A kulturális emlékezetet is tematizáló, az „előtt” és az „után” emlékezetpolitikai fordulataira építő apokaliptikus esemény a város sajtótörténetének kiemelt érdeklődési területe. Az árvíz leírásának ikonikus szövegei a mentési munkálatokban részt vevők emlékiratai: a felsorolás emlékezetes darabjai a teljesség igénye nélkül Mikszáth Kálmán (Kákay Aranyos): *Szeged pusztulása*, 1879; Bakay Nándor: *Emlékirat...*, 1879; Lechner Lajos: *Szeged újjáépítése*, 1891; Reizner János: *Szeged története*, 1899; Dr. Szabó László: *Szeged halála és feltámadása I-III.*, 1929. A helytörténeti kutatás legfontosabb alakjai, Lengyel András, Apró Ferenc és Péter László számos fontos tanulmányban, szemelvénygyűjteményben, válogatásban dolgozták fel az esemény sajtó- és mentalitástörténeti aspektusait. Legújabbban a téma kapcsán ugyancsak sajtó- és főként mikrotörténeti szempontokat mozgatva, a katasztrófa válságtendenciaként való működésének és elemzésének szempontjai említhetők, elsősorban Bodovics Éva kiváló tanulmányait kell itt szóba hozni. Hozzá hasonlóan izgalmas emlékezetpolitikai aspektusokat mozgat meg Tóth Csaba Tibor hosszabb dolgozata: *„Szegedet lesújtva fölemeltem” – A Szegedi Nagyárvoíz emlékezete a helyi sajtó tükrében 1879–1979*).

Az árvíz története irodalomtörténeti szempontból is kultikussá vált: Mikszáth rövid, ám annál meghatározóbb újságírói korszakának ikonikus darabjai a Szegedi Napló-béli árvízi „jelentései”, ahogy a nemcsak a katasztrófa aktualitása miatt is bestsellerré váló, magyar és német verziójában is sebtében elkapkodott és többször újra kiadott *Szeged pusztulása* legfőbb témája volt a testközlelől szemlélt válság. Az újabb kutatásokból is tudható, Mikszáth a látottak hatására (is) vált „bennszülötté”, a városhoz örökké kapcsolódó figurává, aki az újjáépítés traumáját már ebből a bennfentes pozícióból, a megtalált otthont elvesztő publicistáéból tudta sokoldalúan ábrázolni.²

---

¹ SZALONTAI Csaba, *Szeged születése: Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig*, Budapest, Martin Opitz, 2019, 187.

² HÁRS Endre *Zeugenschaft und Stadtentwicklung: Der Wiederaufbau von Szeged in Kálmán Mikszáth Publizistik* = HÁRS Endre, KÓKAI Károly, OROSZ Magdolna (szerk.), *Ringstraßen: Kulturwissenschaftliche Annäherungen an die Stadtarchitektur von Wien, Budapest und Szeged*, Wien, Praesens Verlag, 116–193, 192.

Sajtótörténeti érdekességek az árvíz történetéből

Kétségtelen, ahogy Lengyel András is írja fontos összefoglalójában, a szegedi sajtó története sok részletében még feltáratlan eseménysor, amelynek az árvíz alatt valóban naplószerűen olvasható újsághírek, a Szegedi Napló hektikusan megjelenő számai kiemelt darabjai. Lengyel a Napló karakterét három fő kategóriával írja le: 1) tartósan ellenzéki, tehát kritikai pozícióból beszélő orgánus, amely nem igazolni akart, hanem nyilvánosságot teremtett és ez nem csak szerkesztői szándék, hanem üzleti érdek is volt; 2) a lap megtalálta sajátos funkcióját a város életében. Városi lapként nem rekedt meg a politikában, folyamatosan a hely életét tárta föl. 3) Szerkesztői és munkatársai között mindig nagyformátumú személyiségek voltak.³ Ez a működés az árvízi tudósításokon is meglátszott.

A szegedi nagyárvíz idején a Monarchia sajtójogi szempontból is izgalmas, nehezen definiálható helyzetben volt. Magyarországon 1867. március 17-én ismét életbe lépett az 1848:XVIII. tc. a szabad sajtóról. Erdélyben viszont az 1852-es sajtótörvény maradt hatályos 1871-ig. Fiumében és Horvátországban az 1852-es birodalmi törvény maradt hatályban, a Határőrvidéken az 1862. évi császári sajtópátens élt. A magyar sajtó a liberális elvek mentén szerveződött, de a nemzetiségekkel szemben a birodalmi abszolutizmus előnyei érvényesültek. Így nem azonos módon alkalmazhatók a teljes magyarországi sajtóra a magyar sajtóéletre vonatkozó megállapítások. Mindezek mellett az 1867 és 1875 közötti időszak a magyarországi sajtó legszabadabb korszaka volt.⁴ A Sajtótörvény 14. paragrafusa a büntetés lehetőségét kizárva biztosította a nyilvánosságnak, az ellenzéknek és a nemzetiségnek is a védelmet.⁵ Nézzük meg közelebbről, mit jelentett mindez az árvíz sajtóvisszhangja szempontjából.

Nacsády József a Mikszáth szegedi éveiről szóló monográfiájában azt írja, hogy az író ideérkezésekor a város és a környező tanyavilág közti szakadék lassú megszűnéséről, az ipar és a kereskedelem fellendüléséről, a sajtó fejlődéséről lehet beszélni.⁶ A fővárosban nyomorgó Mikszáthnak Balassagyarmat után Budapest csalódás, a Függetlenségi Párt oldalán álló

---

³ LENGYEL András, *„Közkatonái a tollnak...”: Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*, Szeged, Bába, 1999, 178.

⁴ BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Budapest, Corvina, 2008, 58–59.

⁵ *Uo.*, 59–60.

⁶ NACSÁDY József, *Mikszáth szegedi évei*, Budapest, Művelt Nép, 1956 (Irodalomtörténeti Tanulmányok, szerk. SÓTÉR István, 6), 16, 18.

első városi napilaphoz kerülés azonban egy új, boldog korszak kezdete.⁷ Az árvíz idején született publicisztikákban az író elsősorban az foglalkoztatja, hogy a pusztulás hátráltatni fogja Szeged polgári fejlődését. Mindemellett az újjáépítés, Kossuth levelei, találkozása Jókaiival, Ferenc József látogatása életre szóló, publicisztikai korpuszában is szervesülő élmények lesznek.⁸ Bár a Szegeden született tudósításai, tárcái mint szenvedélyes politikust mutatják be, Mikszáth sem a parlamenti pártokat, sem a parlamentet magát nem becsülte sokra. A Szegedi Napló „méréskelten ellenzéki” hangjától is élesen elüt írásai karaktere, ez az attitűd pedig épphogy csak elért ott, mint a szerkesztőség feltehetően legradikálisabb véleménye.⁹

Az árvíz témájához kapcsolódó legismertebb tárcája a március 4-i, *A haragos Tisza*,¹⁰ ahol – és persze más szövegeiben is – a kormányt okolja a katasztróféért. Bár ez az álláspontja, ahogy a Szegedi Naplóé is, napról napra, hétről hétre változik majd a válságos fél évben, név és szignó nélkül, de feltehetően ő ír – bírálóan, a Szegedi Híradó „talpnyalását” kifigurázva – Ferenc Józsefről is.¹¹ Az újjáépítést illetően Mikszáth szkeptikus, Tisza Lajos és Bakay Nándor portréinak megrajzolásokor láthatóan az indokolt elismerés és a jogos bírálat helyes arányát keresi.¹²

A Szegedi Napló az árvíz alatt a petresi gátszakadás után először csak hét nap múlva jelent meg. Mivel ilyen körülmények között az előfizetőknek való kézbesítés lehetetlen volt, csónakon kellett elmenni a szerkesztőségbe, az Arany Oroszlán szomszédságába annak, aki el akarta olvasni a lapot.¹³ A drámai körülmények ellenére a tárgyilagosságba érzékelhetően energiát fektető Mikszáth nem tudta legyőzni ellenérzését, hogy a miniszterelnök testvéreként a nepotizmus stigmájával a városba érkező Tisza Lajos a Zsótér-ház tizenkét szobás lakosztályában lakott.¹⁴

A Szegedi Napló, nem sokkal a katasztrófa előtt, 1878-ban alakult, és mint Szeged első rendszeres napilapja jelent meg. Alapító főszerkesztője, Eisenstädter (Enyedi) Lukács, ekkor már a város ismert vállalkozó figurá-

---

⁷ *Uo.*, 19, 26.

⁸ *Uo.*, 32, 34.

⁹ *Uo.*, 39, 49.

¹⁰ *Uo.*, 55, 57.

¹¹ *Uo.*, 91.

¹² *Uo.*, 93.

¹³ TÓTH Béla, *A szegedi nagyárvíz képeskönyve*, Szeged, A Szeged Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1979, 119.

¹⁴ *Uo.*, 121.

ja volt. A Napló a kezdetektől, mint a helyi „Függetlenségi és '48-as Párt”, tehát az ellenzék eszméit és követeléseit támogató lap jelent meg, nyilvánvalóan egy Szegeden – mint vidéki városban – jelen lévő, nagy számú függetlenségi szimpátiájú réteg igényét kielégítendő. A lap már indulása évében sikeresen igazolta a „sztárpublicista” Mikszáthot, aki hetente írt a lap számára tudósítást, tárcát. Mégis, a nagyárvíz és az 1879. év volt a Napló „nagy áttörésének” éve is. Mikszáth széleskörű és friss tudósításai a rekonstrukció eseményeiről a lapot a város első számú orgánumává tették, amely a hagyományos, kormánypárti lapot versenyhelyzetre kényszerítette.¹⁵

Tóth Csaba Tibor folyóiratban vagy kötetben még nem publikált konferenciaközleményében azt írja: „A szegedi katasztrófa híre, teljes előreláthatósága és megelőző komoly sajtóvisszhangja ellenére is sokszerű megdöbbenést keltett a magyar közvéleményben. A vezető országos hetilap, a Vasárnapi Ujság egészen április közepéig közölt friss riportokat és litográfiákat a katasztrófáról. A megdöbbenést és a szorongást ekkor váltotta fel az újság hangjában a gyász Szeged elpusztult városa iránt.” Már március elejétől közölnek tudósításokat az árvízi harcról, a fontosabb pesti napilapok (Pesti Napló, Magyarország) is figyelemmel követik a szervezést, és (pl. a függetlenségi Pesti Napló) főképp annak mulasztásait, hiányosságait.¹⁶ Tóth azt is hangsúlyozza, hogy Kossuth híres, a témát áttekintő levelében Szeged katasztrófáját Pompeji eltemetéséhez hasonlítja, de a visszapillantás és tanácsstalanság helyett levelét már a remény hangja uralja. Az emigráns kormányzó felhívja a figyelmet arra a nemzetközi összefogásra, mely Szeged megmentésének ügyében megszületett, és az újjáépítést az egész ország ügyének kiáltja ki, amely még szélesebb körű összefogást igényel.¹⁷

A korabeli sajtó történetét összefoglaló Lengyel András nem véletlenül lát fontos, további kutatásra érdemes fordulópontra Szeged közvéleményében az árvíz idején. Az események folytán az 1880-ban harmadik

---

¹⁵ Uo., 13.

¹⁶ TÓTH Csaba Tibor, „Szegedet lesújtva fölemeltem...”: A Szegedi Nagyárvíz emlékezete a helyi sajtó tükrében 1879–1979, Kézirat, Online:

https://www.academia.edu/3622837/_Szegedet_lesujtva_f%C3%B6lemeltem_A_szegedi_%C3%A1rv%C3%ADz_kultur%C3%A1llis_eml%C3%A9kezete_I_1_ifjed_up_Szeged_by_smiting_it_Cultural_memory_of_the_Great_Flood_in_Szeged (Utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 20.), 1–35, 8.

¹⁷ Uo., 11.

évfolyamába lépő Szegedi Napló és az akkor már húszéves múlta visszatekintő Szegedi Híradó egymás vetélytársává kezdtek válni, a rekonstrukciót övező műszaki és politikai viták pedig már főként az újságok hasábjain, a „professzionális közvélemény” útján zajlottak. Szeged tehát – jövőendő nagyvárosi létéből – először az újságírás urbanizálódásának, a városi nyilvánosság kialakulásának lehetett tanúja.

Az árvíz mint vizuális élmény

Susan Sontag nagyhatású esszéjében a szenvedés rajzairól, vizuális ábrázolásairól azt írja, hogy azok, ti. a rajzok, festmények szintetizálnak, míg a fényképek és mozgóképek elvileg dokumentálnak.¹⁸ Mindenekelőtt azoknál a fényképeknél lehangoló, ha kiderül a megrendezettség, amelyek a szerelem vagy a halál pillanatait örökítik meg.¹⁹

Bodovics Éva a miskolci és a szegedi árvíz fotográfiáit összehasonlító tanulmányában azt írja, hogy Miskolccal és Egerrel ellentétben Szeged hosszú ideig volt – hiszen nem apadt le az ár – víz alatt, mindez az esemény vizuális reprezentációját is meghatározta. A fényképezéssel nem kellett sietni, hiányzott viszont a magaslati pont, ezért a legtöbb fotón a madártávlati rálátás helyett viszonylag alacsony szögben tekinthetünk a vízzel borított városra.²⁰ Bodovics így folytatja elemzését:

Az árvizekről készült korabeli felvételeken szembetűnően kevés embert láthatunk. Ez még úgy is különösnek hat, hogy tudjuk, a lakosság jelentős része elhagyta otthonát. A szegedi romokat megörökítő felvételeken csak néhány csónaknyi ember – leginkább katona vagy rendőr – tűnik fel navigáló botjaira támaszkodva, kimerevített testtartásban pózolva a kamerának.²¹

---

¹⁸ Susan SONTAG, *A szenvedés képei*, ford. KOMÁROMY Rudolf, Budapest, Európa, 2004, 51–52.

¹⁹ *Uo.*, 60.

²⁰ BODOVICS Éva, *A pusztulás képei: Katasztrófa-fotográfia a 19. század második felében*, *Korall* 19 (2018), 73, 18–43, 33.

²¹ *Uo.*, 37.

Klősz György, Szegedi nagyárvíz²²

A szegedi árvíz kapcsán Mikszáth is írja, hogy tilos volt olyan híreket közölni, amelyek esetleg pánikot kelthettek. Bár a beszámolók nagy részletességgel ecsetelték egy-egy nevesebb polgár vagy család tragikus pusztulását, s nem mulasztották el naponta közölni az elhunytak egyre gyarapodó számát, a halál vizuális megjelenítésétől a legtöbben mégis tartózkodtak.²³

A vizsgált árvizek időszakában még együtt él a két műfaj: a grafikus és a fotografikus ábrázolásmód. A két technika szervesen kiegészíti egymást: amire nem képes az egyik, arra képes a másik. S a választóvonal nem a hitelesség kérdése mentén húzódik. A korabeli olvasók mind a rajzolt képeket, mind pedig a fényképeket egyformán hitelesnek tartották, amennyiben azok az általános árvízképnek megfelelő témákat ábrá-

---

²² KLŐSZ György, *Szegedi nagyárvíz*, Főreáltanoda, előtérben Alsóváros, Búza tér a pályaudvar felé A dokumentumon: 18, 28/c24, Neg.ltsz.: T.10405, Klősz Gy. sorozat 33. A jelen tanulmány képeinek digitalizált változatát a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár munkatársai készítették és bocsátották a szerző rendelkezésére. A képeket az ő engedélyükkel közöljük.

²³ BODOVICS, *A pusztulás képei...*, i. m., 39.

zolták. A hitelesség fokmérője ekkor még az általános elvárásokhoz való igazodás, nem pedig az egyediség megjelenítése.²⁴

A katasztrófa, bár a pszichoanalitikus irányzatok ez irányú érdeklődésének és az első világháború előtt a poszttraumás stressz-szindrómának természetesen nincs még sem neve, sem szakirodalma, az esemény minden bizonnyal a később leírt PTSD mechanizmusait váltja ki az átélőkből. A legtöbb visszaemlékezés őriz olyan szófordulatokat, amelyek ezt a benyomásunkat erősíthetik. Thury Zoltán, aki a kilencvenes években rövid ideig a Szegedi Napló tudósítója is volt, Vágó Pál híres festménye, az „árvízkép” elkészülte kapcsán – az emlékezők közül nem először, nem is meglepő módon – Petőfi-parafrazisként beszél a nagy vízről. A „zúgva, bőgve” gátat törő „legjámborabb folyóról” szólva azt írja: „Az ember életében becses emlék a rendkívüli csapás is.”²⁵ Thury, aki Gozdsu Elek *Vágó képét* a Vasárnapi Ujságban szemlésző cikkéből idézi hosszabban, azt tartja fontosnak kiemelni, hogy a kép a magyar faj patetikus nyugalmaát hangsúlyozza. Eközben siet megjegyezni, hogy miközben az árvízről sok fénykép készült, a Vágó által festett kép háttéréről nem maradt fenn egy sem.²⁶

Az árvíz mint emlékirat

Apró Ferenc *Írások a nagyvízről* című hasznos kis gyűjteményében összefoglalja azokat a korabeli visszaemlékezésekben közös emlékeket, amelyek az árvízi legendárium identitásképző darabjaiként szervesültek. Apró *A legborzasztóbb éj* című írásában újraközi azt a Reizner János által is leírt esetet, amely a vízbefulladt nőről és annak meredt karjai közt talált két kisgyermekről szól.²⁷ A helyszínre érkező Jókai tollából is ismert történet a jóslat meséje, amely Szeged feltámadását a halottak hazaúszásához köti. A felfogatott gyevi temető sírjai, mint a pusztulás mementói, Jókai, Mikszáth és Reizner „emlékirataiban” olyan nekropolisz részeivé válnak, amelyek a felfordult város utcáit imitálják. Ez a kép rögzül, így

---

²⁴ Uo., 41.

²⁵ THURY Zoltán, *Szeged pusztulása: Vágó Pál képe*, Budapest, Könyves Kálmán Múkiadó Rt., 1904, 3, 6.

²⁶ Uo., 8, 12.

²⁷ APRÓ Ferenc, *Írások a Nagyvízről*, Szeged, Grimm, 2004, 7.

olvasható Törs Kálmán Vasárnapi Ujság-beli, 1879. április 13-i híradásában is, ahol a sírok „formájukból kifordult utcákká” változnak.²⁸

Tény az is, csatlakozva Bodovics következtetéseihez, hogy az árvíz egyik legemblematikusabb „halottlító történetét”, a Szegedi Naplóban és más visszaemlékezésekben is felskiccelt képét, a Páva vendéglő felravatalozott és a betörő vízben koporsóstul úszó tulajdonosát – ahogy a többi úszó koporsó látványának melodramatikus leírását – nem foglalja fénykép keretébe a korabeli emlékezet.²⁹

Kováts István *Egy szegény pórfiú önéletrajza* című, a 19. századi iparoslét és peregrináció szempontjából is tanulságos, mikrotörténeti aspektusból is értékes emlékirata a szegedi árvíz történeteivel is foglalkozik. A királyi bizottság által elrendelt várbontást irányító Kováts elévülhetetlen érdemeket szerzett az objektum faragott köveinek megmentésében, amelyek egy részét a munkások pusztításától úgy óvta meg, hogy fizetett a kubikosoknak, ha épségben hozzák fel a műemlékeket. Az így begyűjtött kövekből rendezett kiállítást egy hónap alatt 660-an nézték meg. Az mindenestre az újjászületés szempontjából is szimbolikus, hogy a bontás során felszínre kerülő kő ágyúgolyók egy részét a Stefánia sétányban helyezték el.³⁰

Bár az apokaliptikus képeket elsősorban Mikszáthtól ismeri a szegedi közvélemény, minden emlékirat infernális pusztításként írja le az eseményeket. A legismertebbek közül Apró Ferenc kötete függelékében közli Szabóné Mozzay Erzsébet rövid, ám teljes visszaemlékezését. A *Szeged árvíz katasztrófája, 1879. március 12.* „a Tisza folyó ilyen borzalmas cselekedetéről”, „a végveszedelem borzalmas nagyságáról”, „Szeged haldoklásának végperceiről” beszél.³¹ A katasztrófát megelőző némaságból csak az emberi hang hiányzik, a leírás egyébként a végítélet forgatókönyvét szcenírozza:

A szél, amely már reggel óta fújt, valóságos orkánná nőtte ki magát. Mintha ezer és ezer ördög sípolt volna a levegőben, a viharral harcra kelve ellenünk, s jelezték a veszélyt. E közé vegyült az állatok bőgése, tehén, borjú, mindenféle

---

²⁸ Uo., 9.

²⁹ Uo., 11.

³⁰ KOVÁTS István, *Egy szegény pórfiú önéletrajza*, előszó: ZOMBORI István, A szöveget gondozta, jegyzetek: BÁLINT Sándor, Budapest, Magvető, 1981, 435, 436, 438.

³¹ SZABÓNÉ MOZZAY Margit, *Szeged árvíz katasztrófája 1879. március 12.* = APRÓ, *Írások a nagyvízről...*, i. m., 69–85, 69, 73, 82.

fajtaból, amint hajtották őket a menedékhelyre, Újszegedre. Még ma is hallom az évforduló alkalmával, amint belevegyült az orkán zúgásába szegény állatok vészajtó ordítása.³²

A testvérét az árvíz következményeként elvesztő Löw Immánuel rabbi a katasztrófa ötvenedik évfordulóján mondott emlékbeszéde bátyja, Löw Dóri emlékének ajánlott levonatában ugyancsak ószövetségi csapásként támad fel a vész:

Emlékezzünk a rémes éjszakára. [...] Fölbúgott a zimankó, üvöltött a vihar orgonája. [...] Alföld rónájának tártólú lapálya tengerfenékké vált újból, ami valaha, ősidők messze távolában volt.”³³ A beszéd zárata már az újjászületése: „Ma már úgy érezzük, hogy az enyészet rettenete az újjászületés vajúdo fájdalma volt.”³⁴

Hasonló fordulatokat olvashatunk P. Huszár Jeromos ferences atyánál, a mentési munkálatokban részt vevő, az alsóvárosi ferencesek árvízi történeteit leíró szerzetesnél:

Bíbor színnel kelt fel a nap és mosolygó verőfényes csendes idő volt. [...] A napnyugta vérvörös színű volt. [...] A sors könyvében március 12-re volt bejegyezve a város pusztulása.³⁵

A plébániájukat egy vasúti kocsiban berendező, a kolostor kegytárgyait, kincseit Kecskemétre szállító, a mentésben fáradhatatlanul segítők ferencesek történeteit más visszaemlékezők is rögzítik majd.

Lugosi Döme ügyvéd, a város kulturális, színházi és egyházi életének is nagy figyelmet szentelő író, a „nagyvízről” szóló, elsősorban a minorita diáriumokat és P. Máté, az események idején az alsóvárosi kolostorban élő nyugalmazott ferences atya beszámolóját alapul vevő brosúrájában a víz és a tűz által egyszerre sújtott világ romantikus festményre illő képét skicceli fel: „megjelent egy hosszú fehér csík duzzadt, tarajos háttal”, „a kétemeletes házak” „úgy meredtek ki a vízből, mint a lagúnákon a velen-

---

³² Uo., 79.

³³ Löw Immánuel, *A szegedi árvíz 1879–1929 március 12.: Emlékbeszéd. Mondotta Löw Immánuel*, Budapest, Wodiáner és Fiai Grafikai Intézet és Kiadóvállalat R.-T. Könyv- és Hírlapnyomdája, 1929, 5.

³⁴ Uo., 7.

³⁵ P. HUSZÁR Jeromos, *A szegedi alsóvárosi kolostor az árvíz idején*, Különnyomat a Szegedi Haviboldogasszony 1941. évi 12., és 1942. évi 1–2. számából. Kiadósért felel: P. SCHNEIDER Vencel, Szeged, 1942, 11.

cei paloták”.³⁶ A vízzel együtt pusztító tűz forrása a szerencsétlen módon felrobbanó és égő gyufagyár.³⁷ A gyufagyár felgyulladását a visszaemlékezések érthető módon sokat emlegetett képe, kiemelt helyen említi Reizner János várostörténeti összefoglalója is.³⁸

Dr. Lázár György ügyvéd, a Dugonics Társaság alapítója és elnöke, későbbi helyettes polgármester az árvíz után a Szegedi Híradóban publikált tárcáit rendezte kötetbe. Másokhoz hasonlóan Lázár a könyve kiadásainak bevételeit a Fogadalmi Templom felszerelésére szánta. A harmincéves évfordulóra megjelent második kiadásban is szereplő emblemikus című írások (*A vész tornyosulása, Petresi szakadás, A katasztrófa, A rémes éjszaka*) a téma legismertebb feldolgozásai közül valók. Lázár maga is előrebocsátja, hogy az emlékezettől nem várható a teljes pontosság, anekdotái persze belesimulnak a már idézett elbeszélések narratívájába. *A katasztrófa* című írásban március 11-én vészjósló előjelként világítva, „bíborszínben kel fel a nap”.³⁹ *A rémes éjszaka* emblemikus jelenete, amikor a vész elültét váró, életveszélybe kerülő szerző egy fához kötve csónakját hánykolódik órákig a végítéletet szemlélve.⁴⁰

A kötet második részébe válogatott egyéb visszaemlékezések közül Maros-sellyei Kacsóh Lajos emlékiratai az otthagyt sertések „riasztó visításáról”, „óriási kartácsütegek sortüzelésére” emlékeztető hangorkánról, „infernális erővel rohanó árról”, az „emberi erő és akarat törpeségéről” beszélnek.⁴¹ A fosztogatások hiányát vagy elszórt voltát, a teljes szolidaritást ez a konfesszió is kiemeli.⁴²

A példásan megtartott közrend kétségkívül báró Pulz Lajos altábornagy, a mentés parancsnoka szigorú következetességének köszönhető, ebben nemcsak a visszaemlékezések, hanem a későbbi helytörténeti összefoglalók is egyetértenek.⁴³

---

³⁶ LUGOSI Döme, *A szegedi nagyárvíz*, Szeged, A Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. nyomása és kiadása, 1939, 12.

³⁷ *Uo.*, 13.

³⁸ REIZNER János, *Szeged története*, 2., Szeged, Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége, 1899, 354.

³⁹ Dr. LÁZÁR György, *A katasztrófa = Uó., Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira*, Második kiadás, Szeged, Endrényi Imre Könyvnyomdája, 1909, 32–35, 32.

⁴⁰ LÁZÁR, *i. m.*, 36–41, 39.

⁴¹ LÁZÁR, *i. m.*, 72–107, 87, 89.

⁴² *Uo.*, 94.

⁴³ ZOMBORI István, *Az 1879. évi árvíz = KAJÁN Imre–ZOMBORI István (szerk.), A szegedi nagyárvíz és újjáépítés*, Budapest–Szeged, Vízügyi Múzeum és Közgyűjtemény, Móra Ferenc Múzeum, 2004, 15–19, 16.

A szabályozási munkálatok hibáiért felelőssé tett, az árvíz egyik negatív hőségé váló Herrich Károly mérnök, a katasztrófa tárgyában tett nyilvános meghallgatásán, amelynek szerkesztett változata brosúraként is megjelent, az egész Tisza-völgyét „piócafészekként” jellemzi.⁴⁴ A pusztító árvizet a többrendbeli gátszakadással, rossz töltésekkel, gyakorlatlan földmunkákkal magyarázó Herrich a tipikus magyar mentalitást, a „lelkesezés, kiábrándulás, lejárata” megszokott fázisait nevezi meg az elle ne folyó bűnbakkereső „hadjárat” eredőjeként.⁴⁵ Érvei között a Garrone 1875-ös áradása, a háromezer halálos áldozat és húszezer hajléktalan, valamint a magyartól eltérő válságkezelési technikák, a francia mérnökök felelősségének ignorálása kiemelt argumentációként szerepelnek.⁴⁶

Az „enyészet és feltámadás” kategóriáit a védelem megszervezésével megbízott Pillich Kálmán visszaemlékezése sokrétűen használja. Az „ágyúlövésként” romba dőlő felsővárosi házak látványától megrendülő, az egész napos heroikus védekezéstől a végkimerülés szélén álló Pillich hazaérve, dühében eltapossa saját virágoskertjének jácintjait. A „jobbparti város romba dől, míg a bal part virágzik” narratívája és az ennek hatására elkövetett rombolás a tehetetlen düh szimbólumává válik.⁴⁷ A villanypóznákra aggatott petróleumlámpák a modernizáció és az anakronizmus együttes jelenlétének metaforáivá lesznek.⁴⁸

A Somogyi Könyvtár gazdag árvízi gyűjteményében található Bittera Károly nyugalmazott pozsonyi iskolai főigazgató ajándéka, egy 11 oldalas géppel írt, tollal javított kézirat, valamint két fénykép, egy csoportkép és egy, a szereplők szignóját őrző kópia. Bittera az egykori, 14 tagú budapesti önkéntes tűzoltó csapat tagja volt, négytagú mentőhajójuk belőle, Kubik Bélából mint evezősökből, Scerbovszky Sándor kormányosból és Kádár Gusztáv hajóparancsnokból állt.⁴⁹ Bittera a katasztrófa ötvenedik évfordulójára írt kis szövegét a „város hatóságához” juttatta el, innen került a múzeumba, amely a Szegedi Szemle című lap rendelkezésére

---

⁴⁴ HERRICH Károly, *A Tisza-szabályozás és a szegedi válság*, Különlenyomat „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye” XIII. kötet III. füzetéből, Budapest, Kilián, 1879, 27.

⁴⁵ *Uo.*, 24, 51.

⁴⁶ *Uo.*, 27.

⁴⁷ PILLICH Kálmán, *Visszaemlékezéseim az árvíz napjaira*, Szeged, Kertész János, 1912, 19.

⁴⁸ *Uo.*, 24.

⁴⁹ BITTERA Károly, *A budapesti önkéntes tűzoltók mentőcsapata a szegedi árvízkor 1879. március 9–15-ig*, Gépirat, 11 oldal és 2 fénykép, 1–11, 1.

bocsátotta. A lap tematikus árvízi számában, 1929. március 11-én meg is jelent ez a rövid múltbeteintés, a kiadás körülményeit ismertető felvezetéssel együtt.⁵⁰ A négyfős legénység, amelynek tagjai később mind komoly hivatalt töltenek be (Kádár műszaki főtanácsos, Kubik borsodi főispán, Scerbovszky biztosítási hivatalnok, Bittera pedig iskolaigazgató), ekkor még 18 éves fiatal emberek, a félnapos utazás kellemetlensége után, naiv lelkesedésükből azonnal kizökkenve szembesülnek a borzalmakkal. Az áradás halálos örvénye húzza őket maga felé, miközben szinte azonnal háztetőn rekedtetek mentenek.⁵¹ A leírás legtanulságosabb része viszont az, hogy milyen szókészlettel írja le a visszaemlékező az elé táruló élményt. Bittera „a város fotográfiájaként” képezi le magának is egykori impresszióit, ezzel is bizonyítva, hogy az apokaliptikus élményanyag befogadása milyen erősen kötődik a vizualitáshoz. Ezért is tanulságos, hogy az emlékező már nem a korabeli populáris és magas irodalomban is gyakran használt szimbolika egyéb otthonos elemeihez, a litográfiához, a panorámához, a diaporámához vagy a körképhez hasonlítja az elé táruló látványt.⁵²

A szörnyűségek leírása mellett az emlékirat nem nélkülözi a humort sem: amikor a négy fiatal embert megbízzák, hogy az elmegyógyintézet 22 ápolójának Budapestre szállításában segédkezzenek, Kubikot az egyik orvos nézi bolondnak, később egy állomáson a falubeli „közönség” a tűzoltó egyenruha miatt az egész csapatot véli elmebetegnek. A szerző szellemesen meg is jegyzi, valóban bolondok, a „felebaráti szeretet bolondjai”, akik nem mérték fel a rájuk leselkedő életveszélyt.⁵³ Drámai olvasni azokat a sorokat is, amelyek Bittera évekkal később is kísértő rémálmairól szólnak, tünetei egészen egyértelműen a megírásakor már definiált PTSD tünetcsoportjába illeszkednek.⁵⁴

Hasonló érzésekről, lelki folyamatokról számol be az árvíz másik híres látogatója, Csontváry, aki először Németh Lajos 1964-es monográfiájában olvasható *Önéletrajzában* ír az eseményekről.⁵⁵ A városba egyete-

---

⁵⁰ BITTERA Károly, *A budapesti önkéntes tűzoltók mentőcsapata a szegedi árvízkor 1879. március 9-15-ig*, Szegedi Szemle, 2 (1929), 8, 3–6, 3. A továbbiakban az eredeti kézirat oldalszámaira hivatkozom.

⁵¹ BITTERA, *A budapesti önkéntes...*, i. m., 1, 3, 4.

⁵² *Uo.*, 5–6.

⁵³ *Uo.*, 9.

⁵⁴ *Uo.*, 10.

⁵⁵ PÉTER László, *Csontváry Szegeden = Uő., Szőregi délutánok: Írások Szegedről*, Budapest, Püski, 1994, 287–289, 287.

mistákkal érkező Kosztka Tivadar számára a katasztrófa meghatározó élmény, e traumának Pertorini Rezső pszichiáter *Csontváry patográfiája* című munkájában kiemelt szerepet szán. A témával több írásában is foglalkozó Péter László ugyan túlzónak érzi Pertorini következtetéseit, valamint az árvíz és a későbbi festőre leselkedő életveszély túlhangsúlyozása tekintetében is visszafogottságra int, de azt ő is leszögezi, hogy Csontváry visszaemlékezése nagyon zaklatott, tagadhatatlan, hogy mélyen érintették a látottak.⁵⁶ Péter László magyarázata szerint nincs ok kétségbe vonni az itt szerzett meghűlésnek a későbbi idegbetegség kialakulásában játszott hatását, és azt sem, hogy a víz motívumának ezért van olyan kiemelt szerepe festészetében.⁵⁷

Bakay Nándor, a város országgyűlési képviselője, aki a mentési és újjáépítési munkálatokban is fáradhatatlanul részt vett, ismert röpiratának preambulumban a vész által hatalmas temetővé változott város szomorú képét az újjáépítés reményével köti össze:

Ma még, midőn e sorokat írom, a hatalmas elem mély szemfödővel takarja városomat. Ha az idegen megnézi a mindent kiegyenlítő lepel fölszínén az itt-ott kiálló kisebb nagyobb tetőket, bizonyosan nem fogja tudni: mi van ott alatt eltemetve. Ha szíve van, érzi talán, hogy századok egymásra halmozott munkásságának lánczolatossá válnak vívmányai: az egyszerű, de nehéz polgári életnek küzdelmei folytán termelt, szorgalmi és takarékosági gyümölcsök vannak ott eltiporva, eltemetve.⁵⁸

Bodovics Éva hiánypótló kutatási anyagában a miskolci és a szegedi árvíz emlékezetpolitikai narratíváinak hasonlóságait, a jelenség visszatérő toposzait is bemutatja. A tanulmány rávilágít arra, hogy a két esemény elbeszélésében milyen hasonlóságok figyelhetők meg. A hármas szerkezeti egység (bűn, büntetés, újjászületés) – nem szükségszerűen ebben a sorrendben – a vizsgált árvíz-narratívák közös eleme. A bűn mindkét esetben azonos: felelőtlen, átgondolatlan építkezés; Miskolc esetében a szabályozatlan patakmedrek és az azokra épített malmok együttesen, Szegednél a Tisza-szabályozás (illetve a szabályozási munkálatok befejezésének hiánya) okozta a katasztrófát.⁵⁹ A „végítélet” mindkét esetben

---

⁵⁶ *Uo.*, 288.

⁵⁷ *Uo.*, 289.

⁵⁸ BAKAY Nándor, *Emlékirat szeged város újjáalkotása érdekében és a Tiszaszabályozás*, Budapest, Nyomatott Schlesinger és Wohlauernél, 1879, 3.

⁵⁹ BODOVICS Éva, *Árvíz a városban: A miskolci (1878) és a szegedi árvíz (1879) verbális narratívái a Vasárnapi Ujságban* = GYULAI Éva (szerk.), *Úr és szolga a történet-*

éjjel, közel azonos időben (éjfél és hajnali két óra között) következett be a leírások szerint. A vészharangok megkongatása fordulópontot jelez a történetekben: a vész elérte a városokat, nem lehet elkerülni a pusztulást. A legtöbb elbeszélésnek ez a pillanat a legfontosabb része, amelyet az idegőváltás is kifejez (az elbeszélő múlt hirtelen jelenre vált).⁶⁰

Miskolc tragédiáját, annak narratíváit meghatározta, hogy a mentés és a segítség ott elmaradt, épp ezért drámai az a kép, amelyet a Reizner János-féle *Szeged történetében* is olvashatunk, ti. hogy részben a lapokban megjelent túlzó híradások miatt Miskolcra is érkeztek „katasztrófaturisták” a szegedi eseményekhez.⁶¹

Dumtsa Zsuzsanna 1947-es doktori értekezésének felütése ugyancsak a háborús terminológia képeivel dolgozik:

A Teremtő azonban nem elégedett meg idegen népek garázdálkodásaival, más csapásokat is mért Magyarországra. Ezek közül az egyik legszörnyűbb, legfájóbb az volt, melyet 1879-ben annak is a szívébe, az Alföld legnagyobb, legvirágzóbb városára mért. Ez a csapás felért egy háborúval, hiszen a föld színéről törölte el Szegedet, megtizedelvén lakosait, nem kímélve asszonyokat, öregeket, gyerekeket.⁶²

Bodovics végkövetkeztetése szerint:

A megszokott történészi gyakorlaton túl, amely eddig elsősorban a narratívák tartalmára, adataira koncentrált, érdemes megvizsgálni a történet elbeszélésének módját is, mert a forma nemcsak arra szolgál ezeknél az elbeszéléseknél, hogy mint írói fogás drámaiságot kölcsönözzön az elmondottnak, vagy, hogy rendezze a történeteket, s ezáltal megkönnyítse az olvasottak elraktározását és későbbi felidézését. Az archetipikus szimbólumokkal együtt ugyanis közvetíti a kortársak azon véleményét, tapasztalatát is, miszerint a két települést ért természeti csapást olyan méretűnek tartják, mely csak az özönvíz képével festhető le, illetve, hogy a bekövetkezett katasztrófa új időszámítást nyitott a városok életében.⁶³

---

tudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011) Lords and Servants in History's Unity: Studies on Social History, ME BTK TTI, Miskolc, 2014, 202–209, 206.

⁶⁰ *Uo.*, 206–207.

⁶¹ REIZNER, *i. m.*, 356.

⁶² DUMTSA Zsuzsanna, *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1947, 1.

⁶³ BODOVICS, *Árvíz a városban...*, *i. m.*, 208.

Az árvíz mint anekdota

A kulturális emlékezetben is cezúrát jelentő (az eseményeket „előttre” és „utánra” osztó árvízi legendárium) toposzait az esemény átélői jellemzően együtt is alakítják. Az egyik ilyen a fegyelmezett szegediekről szóló fabula. Thury Zoltán Vágó Pál képéről szóló, már idézett brosúrája is az „erőtéljes”, az árvíznél „higgadtabb” emberekről szóló narratívát erősíti.⁶⁴ Hasonló a helyzet a híres Ferenc József-i mondattal: „Szeged szebb lesz, mint volt.” Miközben Mikszáth maga mondja, hogy ő adja a császár szájába az ominózus mondatot, Lázár György visszaemlékezése még e körülmény ismertetésével együtt is állítja, ő is hallotta, hogy ezt Ferenc József mondta.⁶⁵

Hogy hogyan válnak a trauma elbeszélései sokadik nekifutásra az írói fantázia és a fikció anekdotikus terepére tévedő fabulává, annak szép példája Tömörkény néhány tárcája. Az *Amíg a harang szól* és *A harang beszéde* című írásokban – veszi észre remekül Apró Ferenc – a fent már idézett történetet, a dühében jácintjait eltaposó Pillich Kálmánét eleveníti fel az író. Pillich saját maga és más visszaemlékezők által is sokszor megírt, újramondott, görgetett története így válik a két szövegben fikciós elemmé.⁶⁶

Apró egy másik feltevése szerint az újszegedi temetőben lévő árvízi tömegsír feliratát maga Löw rabbi írta, ezt egy témába vágó összefoglalójában Péter László is megerősíti. A felirat így szól: „Vészben haltatok el, Szeged él! Emlékedet őrzi. Isteni áldásért hamvaitokra könyörög. 1879. március 12.”⁶⁷

Móra, aki a Szegedi Napló első időszakát könyvtárosként munkálkodva vélhetően alaposan átnézte és meglehetősen jól ismerte, Tömörkényhez hasonlóan jár el, amikor Mikszáth kötetének egyik ismert történetéből, az István hajó által Kiskunfélegyházára szállított kenyéradomány szüzséjéből csinál tárcanovellát. A történetet Móra két alkalommal is felhasználja (*Történelmi tanulmány, András megcsalódik*).⁶⁸

Azt pedig már többször is tárgyalta a terjedelmes Jókai-szakirodalom, hogy a terepen újságíróként járó, az árvívről több szövegében tudósító Jókai Mór a nagyvíz egyik legismertebb történetét foglalja melodramati-

---

⁶⁴ THURY, *i. m.*, 13.

⁶⁵ Dr. LÁZÁR György, *Vágó Pál képe* = LÁZÁR, *i. m.*, 221–222, 221.

⁶⁶ APRÓ, *i. m.*, 22–23.

⁶⁷ PÉTER László, *Árvízi emlékek Szegeden*, Szeged, Bába, 2008, 37.

⁶⁸ APRÓ, *i. m.*, 27, 28–29.

kus versbe. A *Bölcső* című költemény a március 12-én, egy összedőlt házból kisodródó, később Szegedi Gergelynek elnevezett csecsemő meséjét mondja el. A március 26-án a pesti Vigadóban az árvízkárosultak javára rendezett jótékonyági hangversenyen a költeményt maga Laborfalvi Róza szavalja el: „S a gyermek alszik benne csendesen, / Az óriás ár dajkája neki.”⁶⁹ Anekdotalaként is elhíresült képek a már este kilenckor a rohanó áradatot vizionáló, önkívületben a városházára szaladó fiatalemberről, a helyzethez alkalmazkodó, számozott csónakokkal dolgozó fiákerekről, vagy a május 22-én már a Széchenyi-téren pecázó gyerekekről szóló történetek, amelyek a hely legendáriumának fejezeteiként rögzültek.⁷⁰

A belvárosi szárazon maradt területek, a Széchenyi-tér, Dugonics-tér, Kárász utca, Oskola utca, Szentháromság utca, Kis-Tisza utca szigetté válása, a víz betörése után asyllummá alakuló Oskola utcai piarista gimnáziumépület, amelyet a Kereszt utcára néző földszinti ablakából „járóval” kötöttek össze a Hungária szálló kapujával, az emlékiratok gyakori momentumai. A sátrakkal tele vár, a tápéi barakktábor, a vízben terjedő betegségek, vagy a vasúti kocsikba beköltöző menekültek történetei közös élményként rögzültek a kollektív emlékezetben.⁷¹

Legenda övezi a rókusi töltésen felállított emlékoszlopot is. A petresi gátszakadás emlékművén eredetileg egy Móra-epigramma szerepelt, ami később szándékos rongálás áldozata lett. A szöveg rekonstrukciója emlékezetből történt, ám nem felelt meg az időmértékes verselés szabályainak, a Móra-level pedig, amely alapján az eredeti szövegváltozat elkészülhetett, csak 1979-ben került elő. Ekkorra már Bálint Sándor, Csongor Győző és Péter László létrehoztak egy az eredetihez leginkább közelítő szöveget:

1879. március 12.:

Petresi töltésnél szilajon áttörve a gátat, / Ránk e helyen szabadultak az ár hullámparipái. / Égi harag múltán kisütött az égi szivárvány, / Szőke Tiszánk örökös békét köte Nagy-Szegedünkkel.”⁷²

---

⁶⁹ *Uo.*, 33.

⁷⁰ SZ. SIMON István, *Nagy vizek krónikája*, Szeged, Csongrád megyei Lapkiadó, 1979, Különlenyomat a Délmagyarország 69. évfolyamából, 33, 55, 56.

⁷¹ APRÓ, *i. m.*, 20, 37, 53, 54.

⁷² *Uo.*, 50–51.

A legszebb anekdoták azonban minden bizonnyal azok, amelyek a katasztrófa miatt egy térbe kerülő társadalmi rétegek találkozásából adódtak. A Szegedi Napló egyik híre egy szegedi „örömház” tulajdonosnőjéről és kilenc „virágzó leányzójáról” szól. A „kis színes” a mondanivalóját ily módon is diszkrét tartalomnak jelölő orgánium a hölgyek könnyedén beazonosítható foglalkozására való zárójeles utalással hozza: „(Ama bizonyos hölgyeknek, kiknek csak keresztnévük van.)” A hír szerint a Makóra érkező kompániát „egy jószívű családapa” azonnal házába fogadja. A jámbor családfő a hölgyeket testvéreknek vélte, ugyan nem értette a számára furcsa és értelmezhetetlen korkülönbségeket, amelyek a rokonság tényét erősen megkérdőjelezték, de önzetlen segíteni akarása erősebb volt a gyanakvásnál. Ám amikor ráébredt a valóságra, átszállította a kis társaságot egy másik házba.⁷³

A helyzet komikumának lehetőségeit kibontó történet olvasható Szabó László három kötetes visszaemlékezésében, amely a sajtóhíreket és az emlékiratokat szedi csokorba. Szabó gyűjteménye az egyik legszebb és legalaposabb válogatás, amelyet ráadásul dokumentum értékű metszetek is illusztrálnak, sok helyen és alaposan ütközteti egymással az „árvízi legendárium” vitatott pontjait. A *Szeged halála és feltámadása* egyik fejezetében (*Akiket csak az agglegények mertek kimenteni*), szintén az áradatban veszélybe kerülő prostituáltak „kalandjairól” olvashatunk:

A Völgy-utcában, a „Török fő” mögött volt egy magas földszintes ház, – a környékről ide menekültek azok a nők, akik a közegészségügy érdekében állandó rendőri felügyelet alatt állottak. [...] [A]mikor azonban megmondták, hogy kik menekültek oda, – a jó családból való szegedi fiatal urak *rösteltek* fényes nappal odamenni értük. A leányok szerencséjére akadtak végül olyan emberszerető agglegények, akik kimentették őket, még mielőtt a ház összedőlt.⁷⁴

Árvíz és régészet

A nagyárvíz pusztítása egy másik, összességében értékeket teremtő rombolást is eredményezett. A régió archeológiai szempontból számos izgalmas kutatási eredményt tartogató lelőhelye, a szeged-öthalmi objek-

---

⁷³ Név és cím nélkül, Szegedi Napló 1879. április 2.

⁷⁴ Dr. SZABÓ László, *Szeged halála és feltámadása: Az 1879. évi árvíz és a város újjáépítésének története, II.*, Szeged, A Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt. kiadása, 1929, 80–81.

tumok feltárásai a katasztrófához kapcsolódó földmunkákkal kezdődtek el. Jókai híres árvízi írása, a *Szeged (1879. június 17-én)* már rögzíti az Öthalomban meginduló földmunkákat, a múlt feltárásának lehetőségét:

S ahol a sekély vízből már kiemelkednek félig az elsüllyedt város romemlékei, az egy olyan látvány, mely elfojtja a szót, megbénítja a gondolatot. [...] S a háznak e kietlen nagy temetőjében egy emberi alakkal nem találkozunk. A sírok hallgatása köröskörül.⁷⁵

Jókai, aki a szádfal építésekor érkezett a városba, a lelőhely feltárásának kezdeti szakaszát is megörökíti:

Szeged elmondhatja, hogy az ősök hamvai védelmezik meg ezentúl, mert az Öthalom egymásután következő ivadékok temetkezési helye volt a bronzkortól kezdve egészen a hun korszakig. A kiásott maradványok tanúskodnak erről, miket a múzeumnak egy kiküldött fiatal tisztviselője gyűjtöget nagy buzgalommal, és őriz féltékenyen rögtönzött fakunyhójában.⁷⁶

Jókai számára persze a lelőhely kutatástörténete kevésbé volt fontos, nem is nevezi meg a még csak néhány évtizedes múltra visszatekintő, ám fontos lépéseit ebben az időszakban már megtevő magyar régészet egyik ismert alakját. Ez a fiatal archeológus Varázséji Gusztáv, akit Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója küld leletmentésre május 10-én.⁷⁷ A védgátak építéséhez végül 30 000 köbméter földet termeltek ki. Öthalom szakszerű feltárásait az is nehezítette a későbbiekben, hogy a terület az öthalmi laktanyában állomásozó szovjet csapatok gyakorlótere volt. Az itt szolgáló szovjetek homokbányát is kialakítottak itt, tovább bolygatva az először felső paleolit rétege miatt híressé és védetté vált lelőhelyet.⁷⁸ Varázséji a saját ásatásáról így számol be:

A szegedi védőtöltés készítéséhez szükségelt földmennyiséget ugyanis, miután Szeged környékén mértföldekre mindent víz borított, csak is Öthalomból le-

---

⁷⁵ APRÓ, *i. m.*, 87.

⁷⁶ *Uo.*, 61, 92.

⁷⁷ *Öthalom és a szegedi árvíz*, A Magyar Tudományos Akadémia külön kiadványa, Budapest, Akadémiai, 1881, 1.

⁷⁸ *Uo.*, 2.; PAULICH Tibor, *Újabb preszkíta sír Szeged-Öthalmon: Adatok a Kárpát-medence kora vaskori temetkezési szokásaihoz*, MFMÉ, Új Folyam 3 (2016), 11–23, 11.

hetett szerezni. Így vált Öthalom nevezetessé a tudományra nézve, a keblében felfedezett régiségek miatt.⁷⁹

Az első alföldi paleolit leletről több ízben hírt adó Banner János, a Kárpát-medence őskorának jelentős kutatója, az öthalmi lelőhely geomorfológiai sajátosságairól így ír:

Magas fekvése és aránylag nagy kiterjedése már régi idők óta csalogatta a biztos települési helyet kereső vándor népeket, nemcsak a történelmi korból ismert népvándorlás idején, hanem – a legújabb leletek tanúsága szerint – az őskőkorban is. Ez magyarázza meg, hogy területén a különböző korok embe-
reinek emlékei is előfordulnak, bizonyítva azt, hogy kisebb nagyobb megsza-
kításokkal, állandóan lakott volt. Az itt letelepedett népek emlékeit akkor ta-
lálták először az Öthatomban, amikor az 1879. évi árvíz után, a város mai kör-
töltésének építése alkalmával, megszámlálhatatlan vasúti kocsival és hajóval
hordták a földet, az újra élni akaró város jövőjének biztosítására.⁸⁰

Banner természetesen Varázséji munkájáról is megemlékezik:

A Nemzeti Múzeum szakembere heteken át leste a sokszáz munkás ásóját és a becslése szerint is száznál többre tehető sírból, nagyszámú tűzhelyből és hul-
ladék-gödörből, 42 sír, 80–100 tűzhely és gödör leletanyagaként 714 régiséget
és 14 érmet mentett meg a múzeum számára.⁸¹

Banner egy későbbi cikkében a leletek elhelyezése kapcsán az árvíz köz-
intézmények kialakulására és a műemlékvédelemre gyakorolt kedvező
hatásának összefüggéseiről is értekezik:

Ezek a leletek, mint ismeretes, akkor kerültek elő, amikor az 1879. évi árvíz
után, a körtöltés építésére az Öthatomból – mint a legközelebb fekvő szárazon
maradt területről – földet hordtak. A leletek egy része a Nemzeti Múzeumba
került, kisebb része a királyi biztossághoz s annak feloszlata után a Som-
ogyi-könyvtár mellett szervezendő múzeumba. Ebből is látszik, hogy a múze-
um is, mint annyi más kulturális intézmény, a rekonstrukciónak köszönheti
létrejöttét. Létrehívásából, kétségtelenül a Somogyi-könyvtárnak – Magyar

---

⁷⁹ VARÁZSÉJI Gusztáv, *A szeged-öthalmi őstelep és temető*, Archeologiai Értesítő 14 (1880), 323–336, 323.

⁸⁰ Dr. BANNER János, *Az első alföldi palaeolit-lelet*, Dolgozatok 12 (1936), 1–2, 1–7, 1.

⁸¹ *Uo.*

Gábor után – első igazgatóját, Reizner Jánost illeti az oroszlánrész, aki – Török Aurél röszei ásátása után – Szeged első ásató régésze volt.⁸²

Máté Zsolt az öthalmi kitermelést is érintő, a közelmúltban megjelent összefoglalójában mindezt azzal egészíti ki, hogy a város teljes feltöltéséhez a hatalmas mennyiségű föld vasúti szállításának lehetetlensége miatt nem az öthalmi földet, hanem a Szőreg környéket használták. Ehhez 29,3 km rendes nyomtávú vasutat kellett kiépíteni Szentmihályról, illetve Szőregről, 3,5 km keskeny nyomtávú vasutat a szilléri bányáktól és 2,5 km lóvasutat az algyői út melletti kubikgödörtől. A vágányok sok helyen ideiglenesen kisajátított házhelyeken haladtak keresztül. A Tiszán a vasúti híd második vágányán jutott át a föld Szegedre.⁸³

Exkurzus

A szegedi árvíz okai Herrich Károly alapos és szenvedélyes védőbeszéde ellenére is megállapíthatók voltak. A külföldi szakértő bizottság a tragédia utáni összefoglalójából világos, hogy a város árvízvédelmének kialakításakor a technikai hibák sorozatát követték el. A töltések méretei elégtelenek voltak, az anyaguk sem volt megfelelő, nem gondoskodtak a víz töltéstest alatti átszivárgásának megakadályozásáról. A vizsgálóbizottság hiányolta a társulati munkák egységes felső irányítását, az állami felülvizsgálatot és ellenőrzést, ami viszont már a szervezési tevékenység fogyatékoságaira is rámutat.⁸⁴ Abban mindenestre ellentmondás mutatkozik Herrich kárára, hogy 1860-ban tervek készültek a Marosnak a szegedi szorulatból való elvezetésére, de – Novák József szerint – ennek

---

⁸² Dr. BANNER János, *Régészeti kutatások Szegeden*, Dolgozatok 11 (1936), 242–285, 244.

⁸³ MÁTÉ Zsolt, *A szegedi árvíz utáni feltöltésről*, A Szeged folyóirat 2019. decemberi számában megjelent írásnak a szerző által átdolgozott és javított változata. <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2020/04/09/mate-zsolt-a-szegedi-arviz-utani-feltoltesrol/> (Utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 20.)

⁸⁴ ROSTA István, *Kortársi viták Herrich Károly (1818–1888) személye és munkássága körül, a nagy tiszai árvíz (1879) környezetkárosító hatásai nyomán = Útkereső évszázadok (az 1999. évi ankét anyaga) – Centuries in Search of their Way (Papers Presented at the 1999 Conference), Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből – Studies into the History of Science, Technology and Medicine*, Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, 1999, 67–70, 67.

meghiúsítója éppen Herrich Károly volt. Az igaz, hogy Herrich nagy ellenlábasa, Novák József foglalkozására nézve Szegeden tiszti főügyész volt. Végül az „1879. évi augusztus hó 4-én Szegeden, Szeged sz. kir. város köztörvényhatósági bizottságának tartott rendszerinti közgyűlése” a Novák-féle jelentést, amely Herrich felelősségét mondta ki, fogadta el.⁸⁵ A korábbi, az 1770-es árvizet hajók elsüllyesztésével és rőzsefonatok alkalmazásával akadályozták meg, pontosabban ezzel kerítették el egy veszedelmes szakadást. A város vízügyi szakembere, Vedres István már az 1830-as árvizet is a Felső-Tisza és a Körösök gátépítéseinek és átvágásainak tulajdonította, és a várható veszélyekre már ekkor fel is hívta a figyelmet.⁸⁶

Az egymást követő árhullámok 1878–79-ben már november elejétől egész télen át folyamatosan zúdultak az Alföldre. Február második felében ezek sorozata a mellékfolyókon magasan tartotta a vízállást. Február 4–6-án a hirtelen felmelegedés általános áradást indított el.⁸⁷ A töltések magassága elégtelen volt, méreteik csekélyek, a hosszantartó árvíz átázta a töltés anyagát, a szél keltette hullámverés kikezdte a töltés testét. A nagy víznyomás miatt talajtörés következett be.⁸⁸

Összességében megállapítható, hogy bár lehetnek hiányosságok a védekezésben, de hősies volt a helyállás, hiszen négy napig sikerült feltartóztatni az áradatot. Több mint két hónapig három-négy méternél mélyebb víz borította Szegedet és környékét, ám a víz 186 nap múlva végül visszahúzódott medrébe.⁸⁹

A török hódoltság alatti városszerkezetből is jól igazolható, hogy a Palánk déli széle és az Alsóváros északi ősi határai közötti terület igen gyakran lehetett elöntött, ez jelentősen korlátozta az ottani területek beépítését és hasznosítását. A nedves időszakokban az árvíznek való kitettség Szeged első betelepülése óta nagymértékű lehetett.⁹⁰

---

⁸⁵ Uo., 70.

⁸⁶ KÁROLYI Zsigmond, *Adatok a szegedi árvíz történetéhez* = KÁROLYI Zsigmond (szerk.), *A szegedi árvíz 1879: Adalékok a Tisza-szabályozás történetéhez*, Vízügyi Történeti Füzetek 1, Budapest, Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda, 1969, 35–58, 38.

⁸⁷ LÁSZLÓFFY Woldemár, *Az árvíz hidrológiai szempontból* = *A szegedi árvíz...*, i. m., 19–33, 26,

⁸⁸ Uo., 29.

⁸⁹ DÉGEN Imre, *A szegedi árvíz – fordulópont a Tisza-völgy ármentesítésének történetében* = *A szegedi árvíz...*, i. m., 7–18, 11.

⁹⁰ SZALONTAI, i. m., 61, 67

Az árvíz utáni újjászűletés a város fásítása szempontjából is cezúrát jelentett. Lechner Lajos, a rekonstrukció terveit készítő mérnök visszaemlékezésében erről is ír:

Az 1879-iki katasztrófa nem kímélte azt a csekély ültetvényt sem, mely bár gyéren, de még is föltalálható volt Szeged egyes pontjain. Az ültetvények hiánya – az árvíz eltakarodása után, a nagy terjedelmű városban szembeszökő volt; a rekonstrukció egyik feladata – a közegészség és szépészet szempontjából oly fontos kérdés – a befásítás önként jelentkezett és sürgős intézkedésre hívta a közfigyelmet.⁹¹

A város mítoszának a Szeged, sziget vagy szeglet, esetleg mindkettő etimológiai problémája fontos részét képezi. Ennek kapcsán Szalontai Csaba monográfiájában azokra a geomorfológiai sajátosságokra mutat rá, amelyek az árvízzel való együttélés, a vízbiztos helyek folyamatos keresése motivációit igazolják. Szeged és környéke környezetregészetét szemlélve ez a körülmény a letelepülés kezdete óta a táj történetéhez tartozott. Nem véletlen, hogy a közelmúltban feltárt avar temetők a vízbiztos, de vízhez közeli Maty-ér és a Tisza által közrefogott területen helyezkedtek el.⁹² A Szeged név és a sziget valamint a szeglet közös etimológiáját Szalontai álláspontja szerint magyarázhatja egy megfontolandó lehetőség. A Felsőváros vízparti része az erdélyi só kikötője. Itt a Tisza foka és a Sándor-réve kisebb szigetet alkot. Itt működhetett kikötő, a táj pedig egy olyan sziget képét mutatja, amit a kikötő utas kevésbé érzékelhetett, és szegletnek látta inkább.⁹³

Az árvíz utáni, Lechner Lajos nagyszabású terve alapján végrehajtott újjáépítés végképp meghatározta a város további fejlődését. A sugárutas szerkezet, amely a víz elleni védekezés és menekülés egyik pillére lett, még ha a védelmi folyosó akkor irreálisan nagynak is tűnt, a biztonság mellett azt is lehetővé tette, hogy a városnak egy évszázad múlva is van helye a körutakon kívüli terjeszkedésre, határai képlékeny változtatására.⁹⁴

---

⁹¹ LECHNER Lajos, *Szeged újjá építése*, A szerző saját kiadásában Budapesten megjelent 1891-ben megjelentetett kötet hasonmás kiadása tervlap-mellékletekkel, dr. MEGGYESI Tamás előszavával és dr. PÉTER László utószavával, Szeged, Csongrád Megyei Urbanisztikai Egyesület, 2000, 47.

⁹² SZALONTAI, *i. m.*, 172.

⁹³ *Uo.*, 115.

⁹⁴ FÁRI Irén, *The Rebuilding of Szeged in Photographs = Ringstraßen: Kulturwissenschaftliche Annäherungen...*, *i. m.*, 288–307, 302.

Bibliográfiai exkurzus

A szegedi árvíz kutatásának története egyidős a katasztrófa bekövetkezésének pillanatával. Az azóta eltelt 141 év számos sajtó-, művelődés-, technikatörténeti, környezetregészeti és településtörténeti eredményt hozott. A város lakói számára fontos téma alapos és gondos körüljárása ellenére azonban mindig akadhatnak olyan elemek, amelyek új adatokkal gazdagíthatják az árvízről folyó diskurzust.

A Szegedi Tudományegyetem Diplomamunka Repoitóriauma őriz egy 1947-ben védett doktori értekezést, Dumtsa Zsuzsanna *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján* című dolgozatát. Dumtsa disszertációját az egyetemi adatbázis MA-s szakdolgozatként sorolta be, az eredeti bekötött példány sem árul el sokkal többet a szövegről, születésének körülményeiről, témavezetőjéről, opponenséről.⁹⁵ A keveset, ami rekonstruálható, a szűkösen rendelkezésre álló intézménytörténeti adatokból kell összegereblyézni. Dumtsa védésére épp a politikai kurzusváltás sötét időszakában került sor. Az egyetem magyar tanszékét 1948-ig hivatalosan Sík Sándor vezette, ám ezt a néhány évet, a Baróti Dezső tanszékvezetővé választásáig tartó időszakot a káosz, a szervezetlenség jellemezte. Sík – olvasható az Ilia Mihály és Keserű Bálint által jegyzett tanszéktörténeti összefoglalóban – „1944 után már nem vett részt a munkában, s még az sem mindig világos, hogy kik helyettesítettek. Ez az ex lex állapot is hozzájárulhatott az iratok föltűnő hiányához.”⁹⁶ Mivel a hivatalos iratok egy része elveszett, Dumtsa doktorijának egyetemi könyvtárbéli téves besorolása is érthető hiba.

A disszertáció ráadásul, bár a téma egy viszonylag korai és alapos összefoglalása, nem szerepel a Bezeredy-Károlyi-féle árvízi bibliográfiában, az eddig a témához kapcsolódó legteljesebb kataszterben sem.⁹⁷ Dumtsa tudományos életrajzárol az úgyszintén gyér adatok alapján anynyi igazolható, hogy 1942-ben érettségizett a Tömörkény Gimnázium jogelődjében, a leánygimnáziumban. A nyolcosztályos gimnázium ekkor

---

⁹⁵ DUMTSA Zsuzsanna, *A szegedi árvíz és a magyar közvélemény: Az egykorú hírlapok alapján*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1947, <http://diploma.bibl.u-szeged.hu/54370/>

⁹⁶ ILIA Mihály–KESERŰ Bálint: *Magyar irodalomtörténet = A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene: 1921–1998*, Szeged, Felelős kiadó: Mészáros Rezső, 1999, 164–172, 166.

⁹⁷ BEZERÉDY István – KÁROLYI Zsigmond, *Bibliográfia = A szegedi árvíz..., i. m.*, 59–69.

maturált osztálya negyven fős volt, a dolgozat szerzője a nyolcadik volt a névsorban.⁹⁸ A hallgató egyetemi tanulmányainak kezdetétől, 1942-től szerepel az egyetemi évkönyvek bölcsészhallgatóinak névsorában, az intézmény 1946–47-es annalesében pedig ott van a megszerzett bölcsész-doktori fokozatáról szóló híradás.⁹⁹ A disszerens egyetemi pályafutásáról egy rövid sajtóhír Bartucz Lajos tollából származik. Bartucz a nyúlfarknyi életű Alföldi Tudományos Intézet első igazgatója, a tárgyalt időszakban a szegedi egyetem Antropológiai Tanszékének vezetője kutatási jelentésében ad hírt hallgatóiról is. Bartucz szövegéből még annyi tudható, hogy Dumtsa más néprajzi és helytörténeti érdeklődésű fiatal kutatókkal együtt részt vett a Somogyi Könyvtár anyagában lévő iratok szisztematikus átnézésében és az azokból elkészített, a szegedi nyomdák és nyomtatványok történetéhez kapcsolódó bibliográfia összeállításában.¹⁰⁰

Dumtsa doktori dolgozatáról az Alföldi Tudományos Intézet egyetlen megjelent évkönyvéből az is megtudható, hogy az intézet megjelenésre váró kötetei között szerepel a disszertációval azonos című, 10 ív terjedelműre tervezett kiadvány. Bár ezekből a munkákból többet ki is adtak, a továbbiakban ennek a doktorinak nincs nyoma, a kötetbeli publikálására talán az intézet korai megszűnése miatt nem volt, nem lehetett alkalom.¹⁰¹

A disszerens dolgozata, miközben gazdag gyűjtőmunkát mutató összefoglalás, nem rajzolja újra az árvízzel szembe fordított tudásunkat. Szerkezetében talán a leginkább Szabó László három kötetes könyvére emlékeztet, miközben természetesen a Mikszáth-féle *Szeged pusztulását*, Kulinyi Zsigmond *Szeged újkora* című összefoglalóját, a Reizner-féle *Szeged történetét* és Szabó idézett vállalkozását kivonatolja, forrásértéke elsősorban a folyóiratos anyag összerendezésében rejlik. A szemlézett lapok listája bőséges: a dolgozatban A Hon, a Budapest, az Egyetértés, az Ellenőr, a Független Hírlap, az Igazmondó, a Képes Néplap és Politikai Híradó, a Magyar Állam, a Magyar Hírlap, a Magyar Korona, a Nemzeti Hírlap, a Budapest és

---

⁹⁸ Dr. DIÓS József, *A szegedi Tömörkény István Gimnázium és Szakközépiskola jubileumi Évkönyve, 1897–1972*, szerk. KISS László, Szeged, Szerzői magánkiadás, 1972, 285.

⁹⁹ *A Szegedi Tudományegyetem Évkönyve az 1946/47. tanévről*, Szeged, A Szegedi Tudományegyetem Kiadása, 1948, 81.

¹⁰⁰ Dr. BARTUCZ Lajos, *Beköszöntő: Pár szó az alföldkutatókról*, Szeged, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1946, 1–16, 14.

¹⁰¹ *Az Alföldi Tudományos Intézet munkatársainak megjelenésre váró dolgozatai*, Szeged, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1946, 338.

a Nagyvilág, a Pester Lloyd, a Pesti Hírlap, a Pesti Napló, a Szegedi Napló, a Vasárnapi Ujság árvízzel kapcsolatos sajtóhírei olvashatók.¹⁰²

Az értekezés létezésének ténye igazolja, a modern Szeged születése emblemikus eseményének kutatástörténete a mai napig tartogathat még új momentumokat.

Letzter és Lauscher, Szegedi nagyárvíz, Széchenyi tér¹⁰³

---

¹⁰² DUMTSA, *i. m.*, 124.

¹⁰³ A dokumentumon: 9, 43, Neg.ltsz.: T.10427, részlete: T.23769, Letzter-Lauscher sorozat 50. A Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdona. A közlés feltételeiről ld. a 22. jegyzetet.

Plohn Illés, Szeged, a körtöltés építése¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ PLOHN Illés, Szeged, a körtöltés építése, A dokumentumon: Szegedi körtöltés építés, Szeged 910 III/5, fehér keretelésű szürke kartonon dekoratív lombdíszszel. A Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdona. A közlés feltételeiről ld. a 22. jegyzetet.